

'Even op adem komen'

Masteropleidingen Protestantse Theologische Universiteit in Amsterdam en Groningen

Al sinds jaar en dag maakt opleidingssupervisie deel uit van de driejarige masteropleidingen van de Protestantse Theologische Universiteit in Amsterdam en Groningen. Sinds de laatste onderwijsherziening heet deze opleiding Master Theologie, een opleiding die verschillende beroepsuitgangen kent, waarvan gemeentepredikant en predikant-geestelijk verzorger de meest voorkomende zijn.

Onderdeel van de opleiding Master Theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) is een drie semesters (anderhalf jaar) durend traject van praktijkleren waarin thematisch geordende theoretische verdieping wordt gecombineerd met stage. Gedurende dit traject wordt de integratie van theorie en praktijk gezocht en bevorderd in minimaal vijftien supervisiebijeenkomsten. Dit betreft doorgaans groepssupervisie met groepen van drie à vier studenten. De supervisie wordt in het algemeen verzorgd door opleidings-supervisors die zowel een generieke LVSC-erkende supervisieopleiding als de door de Raad voor de Klinisch Pastorale Vorming in Nederland verzorgde Specialisatie Pastorale Supervisie hebben gevolgd.

Hiermee is meteen een centraal kenmerk van de opleidingssupervisie aan de PThU aangegeven: het betreft pastorale supervisie. Het doel van supervisie is de student te helpen de theo-

loog te worden die zij of hij kan, wil of moet zijn, en dat betreft een complex en veeleisend ontwikkelingsproces. Een proces dat veel vraagt van de beginnende beroepspersoon, en wel eerst en vooral een goed ontwikkeld integratief vermogen. De Supervisienota van de PThU zegt daarover het volgende:

'Bij dit vermogen gaat het om de integratie van de professionele, de ambtelijke en de persoonlijke kanten die aan de beroepspraktijk kleven. In pastorale supervisie is er aandacht voor de professionele kant van het werk van een theoloog, bijvoorbeeld een predikant of geestelijk verzorger. Hier wordt antwoord gegeven op de vraag: hoe moet ik de dingen doen, bv. bidden met een ander of in het openbaar? Kan ik het? Hoe ga ik om met mijn verantwoordelijkheden en rollen? Er is daarnaast ook een zogenaamde ambtelijke kant van het werk. De achterliggende vraag luidt hier: wie heeft mij hiertoe gemachtigd? Wie of wat representeer ik? Wat brengt dat met zich mee? Voor wie werkzaam

< Rembrandt van Rijn, 'Elia aan de beek Krith', ca. 1655

is als theoloog in maatschappelijke of bedrijfs-achtige contexten kan hier gedacht worden aan de normativiteit van de beroepscontext. Hierbij komen de traditie, de geloofsgemeenschap en de roepstem van God in vizier. De derde pool is die van de eigen persoon: wie ben ik in dit werk? Wat neem ik allemaal mee aan eigen geschiedenis, persoonskenmerken, spirituele bronnen en (geloofs)verlangens? Als we spreken over integratie in supervisie, dan gaat het erom dat deze drie polen met elkaar in gesprek gebracht worden. Je leert om je met je eigen persoon, met alle innerlijke stemmen die er klinken in je denken, voelen en willen, te gaan bewegen in een beroep dat academisch, kerkelijk en geloofsmatig gedefinieerd is.'

Een terugblik op onze ervaringen met opleidingssupervisie in de afgelopen jaren levert een rijk en bont palet aan observaties op, die we hieronder rond een aantal centrale thema's geclusterd beschrijven.

Ik en de ander *Begrenzing*

Een onderwerp dat in vrijwel iedere zitting op een of andere manier aan de orde komt is *begrenzing*. Het dient zich in een brede variëteit van casuïstiek aan, maar hangt vrijwel altijd samen met het existentiële karakter van de beroepspraktijk, met de verwevenheid van persoon, professie en ambt in het werk. In die verwevenheid schuilt veel van de aantrekkelijkheid van het pastorale werk: je vanuit een persoonlijke betrokkenheid en bevlogenheid inzetten ten dienste van de ander. Maar daarin schuilt ook de kwetsbaarheid van de beroepspersoon, want waar houdt het op?

Mag en kun je buiten werktijd je telefoon die rinkelt vanwege een pastorale hulpvraag negeren of leert je beroepsethiek of je ambtsopvatting je dat je 24 uur per dag en zeven dagen per week beschikbaar en bereikbaar moet zijn? Wanneer een uitvaartplechtigheid wordt gepland op je vrije middag, moet je dan je plannen aanpassen of mag je vragen dat je cliënten zich aanpassen aan jouw agenda?

Bij casuïstiek van deze en vergelijkbare aard blijkt de door Gerben Heitink ontwikkelde integratiedriehoek van persoon, beroep en ambt doorgaans een zeer helpend en verhelderend instrument (Heitink 2001, 178-182).

> *Mag en kun je buiten werktijd je telefoon die rinkelt vanwege een pastorale hulpvraag negeren?*

Wanneer de supervisor deze driehoek op de eigen casuïstiek legt wordt inzichtelijk hoe de eigen persoon meedoet, bijvoorbeeld in het verlangen om de ander van dienst te zijn, in de angst om de ander teleur te stellen, of in het balanceren van de verschillende rollen die je in je leven vervult. Ook de professionaliteit komt helder in beeld, zoals in de gerichtheid op het goede voor de ander, in de noodzaak van zelfzorg, of in het onderkennen van de eigen grenzen. Bij het ambt, ten slotte, komen zaken als roeping en betrouwbaarheid aan de orde, maar ook de vraag naar representatie: wie of wat representeer je in je ambtshandelen en hoe vertaalt zich die representatie in je concrete handelen? Achter de ingebrachte casuïstiek rond dit thema komt in de afgelopen jaren steeds vaker de angst voor burn-out, voor het leeglopen op de professionele praktijk tevoorschijn.

Verwachtingen en projecties

Nauw hiermee verweven zijn de vragen naar het omgaan met *verwachtingen en projecties*. In hun eerste stappen in de beroepspraktijk lopen studenten aan tegen een veelvoud aan verwachtingen. Het gaat daarbij zowel om verwachtingen die van buitenaf op de student worden geprojecteerd (variërend van 'ach, wat een jonge geestelijk verzorger, die begrijpt mijn vragen rond ouderdom en ziekte vast niet' tot 'ha, wat een jonge predikant, die trekt de jongeren weer naar de kerk') als om de verwachtingen die de student zelf omtrent de beroepspraktijk die wordt ingeoeffend met zich meedraagt (zoals het vooral voor vrouwelijke studenten hinderlijke maar hardnekkige beeld van de predikant als man).

Onze ervaring leert dat ook in de omgang met deze en dergelijke verwachtingen de integratiedriehoek, en dan met name de pool van het ambt, helpend is. Ambt blijkt dan enerzijds een projectiescherm waarop betrokkenen allereerste eigen ervaringen en verlangens projecteren, en anderzijds een vrije ruimte waarbinnen de ambtsdrager zelf gestalte mag geven aan de eigen ambtelijke praktijk. En dus zelf, in gesprek met de eigen professionaliteit en de eigen ambtsopvatting, kan bepalen welke verwachtingen worden toegeëigend en welke terzijde worden geschoven. In veel casuïstiek rondom begrenzing, verwachtingen et cetera gaat het vooral om de vraag: hoe neem en houd ik de regie over en ben ik autonoom in mijn handelen?

Jezelf, neurodivergentie en authenticiteit

Een ander aspect dat in onze supervisiepraktijk vaak naar voren komt betreft de *ontdekking van jezelf in gedrag en professioneel handelen*.

In hun praktijkervaringen en in de reflectie hierop komen studenten zichzelf op het spoor, in hun talenten en in hun beperkingen, in hun voorkeuren en verlangens en in hun antipathieën en aversies. Deze thematiek komt in een brede variatie aan casuïstiek ter sprake, van het inzicht dat een vriendelijke glimlach niet altijd het meest effectieve instrument is in de omgang met veeleisende cliënten tot de ontdekking hoezeer premenstruele klachten het werken iedere maand een aantal dagen vrijwel onmogelijk maakt.

De afgelopen jaren hebben we in onze opleidingssupervisie steeds vaker te maken gekregen met studenten met een diagnose in het autistisch spectrum, die in de praktijk dienen te leren hoe en in hoeverre het pastorale werk zich laat combineren met de eigen *neurodivergentie*. Waar de meeste vragen rond de ontdekking van het zelf heel goed bewerkbaar zijn met de in supervisie gebruikelijke methoden en instrumenten, vraagt de omgang met neurodivergentie meer van de supervisor op het gebied van specifieke kennis en expertise, zo is onze ervaring.

Een laatste thema dat we hier willen noemen betreft het zoeken naar *authenticiteit* in de rol van voorganger, pastor en geestelijk leider. Regelmatig komt in inbreng de ervaring naar voren dat de eisen van de beroepspraktijk en het verlangen naar authenticiteit in een gespannen verhouding tot elkaar kunnen staan.

Kun je een preek schrijven over een tekst waar je niks mee hebt? Hoe belichaam je de vreugde van de eucharistie in een geloofsgemeenschap die schoorvoetend vier keer per jaar avondmaal viert?

Het inzicht dat de pastorale rol precies dat is: een *rol* waarmee de roldrager niet geheel samenvalt, kan dan op een bevrijdende manier ruimte maken voor aspecten van spel en 'doen alsof' die met de praktijk gegeven zijn.

Alteriteit

Een bevlogen predikant-in-opleiding krijgt tijdens haar stage van de kerkenraad van haar stagegemeente de vraag voorgelegd of ze het jeugdwerk in de gemeente nieuw leven in wil blazen. Enthousiast zegt ze ja en vol energie en ideeën gaat ze aan de slag – om al snel tegen een muur van onmacht, onwil en onvermogen op te lopen. De mensen die ze benadert om mee te werken delen haar enthousiasme maar hebben momenteel echt geen tijd om extra verantwoordelijkheden op zich te nemen. Of ze delen haar enthousiasme juist helemaal niet: 'Joh, zoiets hebben we eerder al eens geprobeerd maar dat werkte helemaal niet.' Of ze onderkennen het belang van het project en zeggen hun medewerking toe, maar verwarren vervolgens vrijwilligheid met vrijblijvendheid waardoor van die medewerking niets terecht komt. Vol vragen brengt de student haar ervaringen in supervisie in: 'Hoe kan het dat mensen overtuigd lid zijn van de geloofsgemeenschap, iedere zondag in de kerk zijn, maar daar op maandag geen vervolg aan geven?' Een belangrijk deel van de door de studenten in supervisie ingebrachte casuïstiek en de vragen die ze daarbij stellen, brengen we samen onder de noemer 'alteriteit' en wat zich daaromtrent aan mogelijkheden en misverstanden aandient. En opnieuw laat de ervaringswerkelijkheid die daarmee in beeld komt een brede variëteit zien. Tegelijk is in deze thematiek volgens ons, anders dan bij het eerste cluster,

gemakkelijker een centrale vraag aan te wijzen, en dat is die naar onderscheid: het onderscheid tussen de professional-in-opleiding en de mensen voor en met wie deze professional werkt. Dat onderscheid dient zich op verschillende manieren aan.

> *Hoe kan het dat mensen iedere zondag in de kerk zijn, maar daar op maandag geen vervolg aan geven?*

Veel supervisanten ervaren een sterk onderscheid in *commitment* en beleving daarvan: zij hebben zich met hun keuze voor een academische beroepsopleiding in het pastorale werk sterk gecommitteerd aan de geloofsgemeenschap waaraan ze zich verbinden, aan het kerkgenootschap waardoor ze worden gezonden, aan de geloofstraditie die ze representeren. In de praktijk van het pastorale werk zijn ze vervolgens doorgaans de enige professional te midden van een bonte stoet vrijwilligers, die allemaal op hun eigen manier ook gecommitteerd zijn aan het werk dat ze doen, maar dat werk wel als vrijwilliger doen naast andere verantwoordelijkheden en verplichtingen. Het andere *commitment* van de ander met wie de predikanten-in-opleiding werken, een *commitment* dat vaak ervaren wordt als minder, kan dan als onthutsend worden ervaren en als ondermijnd voor het eigen *commitment*. 'Waar maak ik me zo druk om als niemand anders dat lijkt te doen?', is een veelgehoorde verzuchting bij de bespreking van deze casuïstiek.

Voor veel studenten die zich voorbereiden op het gemeentepredikantschap is de ervaring met de *vergrijzing van geloofsgemeenschappen* en het eroderen van het bestuurlijke kader, dat met die vergrijzing gegeven is, een confronte-

rende ontdekking die grote impact heeft: 'Wil ik mij als jonge professional committeren aan een zo kwetsbaar instituut?'

De ervaring van onderscheid doet zich ook veelvuldig voor waar het gaat over *kennis en reflectiviteit*. De keuze voor een zijnsberoep als het pastorale beroep gaat doorgaans samen met een diepgaande interesse in de geloofs-traditie. Deze interesse wordt bij de meeste studenten verder gevormd en verdiept door de academische studie van de theologie in haar verschillende disciplines en benaderingen. Gelijktijdig brengt deze verrijking en verdieping van de kennis van de geloofstraditie een reflectief proces op gang, waarin de student zich bezint op de eigen positie binnen die geloofstraditie en werkt aan de eigen plaatsbepaling. De ervaring tijdens de stage met mensen die op een geheel andere manier met hun geloof omgaan en er op een andere manier taal aan geven, roept cruciale vragen op: over hoe aansluiting te vinden bij de geloofsbeleving van de ander, of we woorden hebben waarmee we anderen in hun geloofsbeleving nabij kunnen zijn en kunnen helpen, et cetera.

> *In een reflectief proces bezint de student zich op de eigen positie binnen de geloofstraditie en werkt aan de eigen plaatsbepaling.*

Deze ervaringen van alteriteit raken aan de existentie van de theoloog-in-opleiding. Juist de geloofsgemeenschap, de plek waar men zich sterk thuis heeft gevoeld en wil blijven voelen, wordt een plaats van vervreemding. Tegelijk leert de ervaring ons dat de bewerking en verwerking van deze ervaringen in supervisie helpend zijn, en dat met name de

hermeneutische competentie in de omgang met de vreemde ander een behulpzaam instrument is bij het verstaan van de ander. Wanneer een supervisant erin slaagt om een meertaligheid te ontwikkelen in de omgang met woorden van geloof, de ander taal kan aanreiken om de geloofsbeleving uit te drukken, en daarin naast trots op de eigen geloofspositie een fundamenteel respect voor en nieuwsgierigheid naar de positie van de ander kan ontplooiën (de drieslag trots-respect-nieuwsgierigheid ontleenen we aan Jandirk Pronk), kan de verzameling foto's van kleinkinderen op het dressoir van de bejaarde pastorant, die eerder een horde op de weg naar een echt geloofsgesprek leek te zijn, plots een getuigenis van Gods goedheid en genade blijken!

Bezieling

Het thema van de bezieling en de spiritualiteit van de student is veelvuldig aan de orde in supervisie. Dat heeft te maken met het existentiële karakter van veel van de praktijkervaringen bij de eerste schreden in het beroepsveld, waarbij naast de professionele bekwaamheden en de vragen rond representatie ook steeds de eigen persoon volop in het geding is. Tijdens de stage lopen veel studenten tegen deze vraag aan naar aanleiding van de ervaren botsing tussen hun verwachtingen van het werkveld en de realiteit van dat werkveld. Of dat werkveld nu de geloofsgemeenschap betreft, waarvan de verwachting bestaat dat het een charismatisch begaafde en eucharistisch gevormde gemeenschap van elkaar in liefde en dienst toegewijde gelovigen is, of de zorginstelling, met de verwachting daar een team aan te treffen dat in collegiale dienstbaarheid toegewijd is aan de zorg voor de kwetsbare

naaste – de realiteit die men in het werkveld aantreft is doorgaans een andere. Het spanningsveld dat zich hiermee aandient roept bij studenten heel verschillende vragen en reacties op.

In supervisie leidt de bewerking van casuïstiek rond dit spanningsveld vaak tot vragen rond *roeping*: 'Is dit het werk dat ik doen wil of moet, waartoe voelde ik me geroepen toen ik aan

> De vraag: wat drijft je, wat bezielt je, is een terugkerende vraag in onze supervisorische praktijk.

deze opleiding begon?' Het blijkt doorgaans niet eenvoudig maar wel cruciaal om door de stroperige ervaringen met de praktijk van het pastorale werk een helder zicht te houden op de eigen bezieling, op wat het ook alweer was dat maakte dat men dit werk wilde doen, en op de spiritualiteit die daaraan ten grondslag ligt. Het in gesprek blijven met en openhouden van bronnen van eigen spiritualiteit komt hier vaak naar voren als elementair in het met enthousiasme en begeestering kunnen doen en volhouden van het pastorale werk. De vraag: wat drijft je, wat bezielt je, is dan ook een terugkerende vraag in onze supervisorische praktijk.

Ook in de omgang met de vragen die vanuit het werkveld op de pastor-in-opleiding afkomen, blijkt de communicatie met de eigen *bezieling* van fundamenteel belang. Zowel in de praktijk van het gemeentepredikantschap als in die van de geestelijk verzorger worden de studenten regelmatig geconfronteerd met ervaringen van perspectiefloosheid, van een verdamping en verarming van het bestaan, van uitzichtloosheid in het aangezicht van ziekte en sterven. Deze ervaringen komen bin-

nen bij de predikant-in-opleiding als professional, maar zeker ook bij de persoon en bij diens spiritualiteit. De vraag: 'Wat heb ik nu eigenlijk te bieden?' is dan vaak onontkoombaar. Studenten reageren heel verschillend op deze ervaringen. Soms zien we gelatenheid en defaitisme aan de dag treden, veel vaker echter leidt de ervaring tot een gevoel van oververantwoordelijkheid, tot een grote dadendrang en een sterke behoefte om het verschil te maken. Bewerking van deze ervaringen in supervisie kan het zicht heropenen op de eigen bezieling, op de eigen spiritualiteit als basis van het werk, zodat de ander daarin kan verschijnen als geschenk in plaats van als verantwoordelijkheid, en het eigen handelen kan worden beleefd als instrument in de beweging van Gods liefde voor de ander in plaats van als de volmaakte voltrekking van die liefde. En zo ontstaat ruimte voor een ontspannen omgang met de pastorale praktijk.

Aparte vermelding verdient hier nog de plaats van supervisie als *vrijplaats*, als een open ruimte voor collegiaal gesprek en ondersteuning. Daar kan de veiligheid en vertrouwelijkheid gevonden worden om heikele zaken aan de orde te stellen waarvoor elders in de opleiding weinig ruimte is. We denken hier aan de niet altijd positieve ervaringen van studenten met de opzet en de organisatie van de opleiding, maar ook aan de ervaring van veel studenten dat hun spiritualiteit ver af staat van wat zij ervaren als de dominante spiritualiteit van de opleiding, een ervaring die maakt dat ze zich niet altijd in hun eigenheid gezien en erkend voelen in de opleiding. Door de ruimte te bieden om ook deze heikele onderwerpen bespreekbaar te maken en te bewerken (bijvoorbeeld door ze te relateren aan vakin-

houdelijke aspecten als de meertaligheid van de theoloog) functioneert supervisie in onze ervaring regelmatig als een soort smeerolie die de opleiding soepel laat verlopen.

Geestelijke verzorging

Studenten die met het oog op de beroepsuitgang van predikant-geestelijk verzorger stage lopen in een zorgcontext, brengen vanuit die context eigensoortige ervaringen mee in supervisie. In de opleidingssupervisie vormen deze studenten doorgaans geen aparte groepen, maar werken ze samen met studenten die in opleiding zijn voor gemeentepredikant of een andere beroepsuitgang, een samenwerking die van beide kanten als zeer waardevol en verrijkend wordt ervaren. Toch rechtvaardigt het specifieke van hun ervaringen volgens ons hier een aparte behandeling.

Dat eigensoortige zit dan in ieder geval in de *systemische context* waarin deze studenten hun ervaringen opdoen, die specifieke en vaak complexe eisen stelt aan de geestelijk verzorger-in-opleiding. Veel studenten ervaren de eigen positie in een zorginstelling als ingewikkeld:

Maak je deel uit van de zorgprotocollen van

de instelling of sta je daar vanwege de bijzondere zorg die je verleent buiten?

Hoe profileer je je binnen de instelling en maak je de relevantie van de door jou verleende zorg zichtbaar in een context die gedomineerd wordt door een biomedisch zorgdiscours? Hoe breng je in die context je eigen expertise op een voor de zorgontvanger en de zorginstelling als geheel vruchtbare wijze in?

De complexiteit van de eigen positie binnen het geheel van de organisatie wordt

nog versterkt door een onbekendheid van collega-zorgverleners met de inhoud van het werk van geestelijk verzorgers, een onbekendheid die regelmatig resulteert in een zeker wantrouwen met betrekking tot het mogelijke 'zieltjes winnen' door de geestelijk verzorger. En omgekeerd vertaalt dit wantrouwen zich bij de geestelijk verzorger in een zekere mate van terughoudendheid waar het de eigen positionering betreft, teneinde toch vooral dit reeds bestaande wantrouwen niet verder te voeden. Ten slotte spreekt hier ook de meestal nogal kritische mening van geestelijk verzorgers-in-opleiding over de kwaliteit van de verleende zorg een woordje mee: is er een plaats binnen de organisatie om dit kritische perspectief in te brengen, en hoe breng je die kritiek dan op een constructieve manier in?

> Veel studenten ervaren de eigen positie in een zorginstelling als ingewikkeld.

Bij de bewerking van casuïstiek rond dit thema in supervisie blijkt de pool van de *professionaliteit* een belangrijk perspectief: het inbrengen van de specifieke expertise van de geestelijk verzorger vraagt om een grondige bezinning op de eigen theologische en spirituele identiteit en op de vaardigheid om aan deze identiteit en expertise woorden te geven die binnen de context verstaan worden. Zo kan een student, die in supervisie inbrengt dat hij met het voor zijn geloofsidentiteit zo centrale concept van de soteriologie in zijn praktijk van geestelijke zorg zo weinig kan in de ontwikkeling van zijn professionaliteit, verder komen door zijn begrip van verzoening te verbreden en vooral meertaliger te benaderen.

THEMA

Daarnaast is ook de pool van het *ambt* een terugkerend onderwerp van gesprek en reflectie, waarbij *ambt* verschijnt als steen des aanstoots en als bron van kracht. Voor veel supervisanten is denken en spreken in termen van *ambt* binnen de zorgcontext verre van van-

> *Presentie aan dat bed is ook representatie, bijvoorbeeld van de liefdevolle zorg van God voor Zijn schepping.*

zelfsprekend. De context en het werk spreken hen vooral aan als persoon en professional, en een eventueel ondersteunend hanteren van een ambtsbegrip moet geheel uit henzelf komen. In de inbreng van studenten leidt dit regelmatig tot de vraag wat ze nu eigenlijk te bieden hebben aan het ziekenhuisbed. Nadere reflectie op deze vraag vanuit het perspectief van een ambtsopvatting kan dan de aanzet geven tot het bevrijdende inzicht dat men niet enkel op basis van de eigen persoonlijke betrokkenheid en professionaliteit aan dat bed verschijnt, maar dat de presentie in die situatie ook een representatie is, bijvoorbeeld van de liefdevolle zorg van God voor Zijn schepping – een inzicht dat maakt dat het *ambt* kan verschijnen als krachtbron.

Beoordeling

Het spreekt voor zich dat aan supervisie die onderdeel is van een opleiding, een beoordeling is verbonden. Tegelijk is de vraag of het mogelijk is om eenduidig en objectief te toetsen in een zo persoonlijk ontwikkelings-traject als supervisie een bijzonder lastige. In dit spanningsveld kiezen wij voor een mix van bepaaldheid en vrijheid.

Zonder vrijheid kan supervisie niet, omdat het om persoonlijk leren gaat en elke supervisor eigen leeropgaven heeft. Zonder bepaaldheid gaat het ook niet, want we moeten criteria hanteren om tot een inzichtelijke beoordeling te kunnen komen. Daarom gebruiken we een beoordelingsschema, waarin criteria als zelfsturing, transparantie, reflectie, hantering van de interactie, en concreet gedrag zijn verwerkt. Zo is het voor de supervisor mogelijk om beoordeling publiekelijk te verantwoorden. De objectiviteit (toetsbaarheid) is daarmee voldoende gewaarborgd, terwijl de individuele leerweg van de supervisor ook volop ruimte krijgt.

Ten slotte

Bovenstaande is niet meer dan een beknopte bloemlezing uit een jarenlange rijke ervaring met opleidings-supervisie aan de PThU. Maar hoewel beknopt maken de observaties wel duidelijk hoezeer opleidings-supervisie de beoefenaar-in-opleiding van het pastorale beroep behulpzaam is bij de eerste stappen in de beroepspraktijk en bij de integratie van persoon, beroep en *ambt* en van voelen, denken en willen.

Deze vorm van leerbegeleiding is wat ons betreft onontbeerlijk in de academische beroepsopleiding. En niet alleen wat ons betreft: doorgaans wordt het supervisietraject door studenten zeer positief beoordeeld. Een enkel citaat uit een leerverslag van een student kan als illustratie dienen.

'De sessies heb ik als zeer waardevol ervaren. Het heeft voor mij het karakter van 'even uit de storm van leven stappen' om essentiële vraagstukken op te pakken, 'even op adem komen', in gesprek zijn over zeer relevante zaken die mijn persoon direct aangaan en mijn ontwikkelproces op weg naar *ambt* raken.'

Als onderdeel van die academische beroepsopleiding vraagt opleidings supervisie ook om verdere reflectie en bezinning. Deze bloemlezing, die het resultaat is van een inventarisatie van in onze praktijken veel voorkomende thema's die we vervolgens hebben gecategoriseerd en uitgewerkt, is daarin slechts een eerste stap. In supervisie zich aandienende onderwerpen als beroepsvorming en spirituele vorming zijn evenzovele uitnodigingen om in dit onderzoeksterrein vervolgstappen te zetten. <

Literatuur

- Heitink, G. (2001). *Biografie van de dominee*. Baarn: ten Have.
<https://www.jandirkpronk.nl/conflicthantering/respect-nieuwsgierigheid-en-trots/>

Trudy (drs. G.F.) Struijs is docent Pastoraat, supervisor en opleider Klinische Pastorale Vorming aan de Protestantse Theologische Universiteit. Zij is als pastoraal supervisor opgeleid door de Raad voor Klinische Pastorale Vorming (lichting 2002). | gstruijs@pthu.nl

Edward (prof.dr. E.) van 't Slot is hoogleraar Beroepsvorming en Spiritualiteit aan de Protestantse Theologische Universiteit. Hij heeft de generieke supervisieopleiding gedaan aan Hogeschool Windesheim te Zwolle (2017-2019) en vervolgens de Specialisatie Pastorale Supervisie van de Raad KPV gevolgd in 2020-2021. | e.vant.slot@pthu.nl

Ciska (dr. F.) Stark is universitair hoofdocent Praktische Theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit en **Nadine (B.) van Hierden MA** is docent Organisatiekunde bij het Centrum voor Beroepsvorming en Spiritualiteit van de Protestantse Theologische Universiteit. Zij volgen momenteel de generieke supervisieopleiding aan de Christelijk Hogeschool Ede. | f.stark@pthu.nl | b.van.hierden@pthu.nl

Henk (dr. H.M.) van den Bosch is docent Beroepsvorming bij het Centrum voor Beroepsvorming en Spiritualiteit van de Protestantse Theologische Universiteit. Hij deed de generieke supervisieopleiding aan de Hanzehogeschool te Groningen (2012-2014) en vervolgens de Specialisatie Pastorale Supervisie van de Raad voor Klinische Pastorale Vorming in 2017-2018. | hmvandenbosch@pthu.nl